

ӘОЖ:338:512

<https://orcid.org/0000-0002-2211-2340>

<https://orcid.org/0000-0002-9811-8909>

<https://orcid.org/0000-0002-8616-4027>

Ахметова С.С.,* Сатенов Б.И., Дусмуратов Р.Д.

¹экономика магистрі, аға оқытушы М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²экономика ғ.к., аға оқытушы М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

³экономика ғ.д., профессор Ташкент мемлекеттік аграрлық университеті, Ташкент, Өзбекстан

ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІ БҰРМАЛАУ: ТҮСІНІГІ МЕН ТҮРЛЕРІ

*Автор корреспондент: salima.akmetova@inbox.ru

Түйін. Қазіргі экономикада ақпарат үлкен маңызға ие. Бұл экономикалық шешімдер қабылдауға тікелей әсер етеді. Сондықтан, ақпаратты талдау үшін компанияның есеп беру деректері ғана емес, сонымен қатар есеп берудегі алаяқтықты анықтау әдістерін игеру қажет болатын сенімді мәліметтер болуы керек. Қаржылық есептілікті бұрмалау - қазіргі заманғы бухгалтерлік есептің маңызды және күрделі проблемасы. Бұл проблема қаржылық есептілікті дайындау процедурасына қоғамдық бақылау жүйесі бар дамыған нарықтық экономикасы бар елдерде және қазіргі шындықта халықаралық стандарттарға сәйкес бухгалтерлік есеп жүйесі реформаланатын және қоғамдық қадағалау құрылатын елде орын алады. Қаржылық есептілік деректерін бұрмалау қосымша ақпараттық тәуекел тудырады (бұл дұрыс емес қаржылық есептілікке негізделген экономикалық шешімдер қабылдауға байланысты тәуекел), капитал нарығының тиімділігі төмендейді, экономиканың әртүрлі секторлары ашық болмайды. Осыған сүйене отырып, есеп берудің манипуляциясын болдырмау өзекті міндет болады.

Кілт сөздер: қаржылық есептілік, есептілік, бұрмалау, жіктеу, манипуляциялау, фальсификация, қателік

Кіріспе. Қаржылық есептілік компания өмірінің ажырамас және өте маңызды бөлігі болып табылады. Ол компанияның қаржылық жағдайын салыстырмалы талдау және бағалау үшін негіз болып табылады. Бұл 2000 ірі компанияның рейтингін Forbes журналы төрт көрсеткішке сүйене отырып жасайды: кіріс, пайда, активтер және нарықтық капиталдандыру. Олардың үшеуі бухгалтерлік есеп. Бұл жағдайда қаржылық есептілік ақпарат көзі болып табылады. Қаржылық есептіліктің бұрмалануы қосымша ақпараттық тәуекелдерге және осы есепті пайдаланушылар үшін шешімдердің объективтілігіне қауіп төндіреді.

Тәжірибелік талдау. Есептілікті бұрмалау бұрмалау субъектісіне байланысты екіге бөлінуі мүмкін: біріншісі, сыртқы пайдаланушылардың шешімдеріне әсер ететін ұйымның басшылығы немесе иелері жасаған сыртқы қаржылық есептіліктің деректерімен бұрмаланулар. Оны көбінесе басқарушылық бұрмалау немесе «жоғарыдан төменге» бұрмалау деп атайды. Екінші, компанияның есептік деректерімен айла-шарғы жасау нәтижесінде пайда болатын сыртқы қаржылық есептіліктің бұрмалануы. Манипуляцияның бұл әдісі «төменнен жоғары» бұрмалау немесе бақыланбайтын бұрмалау деп аталады.

Корпоративтік басқару теориясына сәйкес корпоративтік басқарудың міндеттілігі ұйымның инвесторлар мен меншік иелеріне тиесілі екендігінде, ал осы ұйымның қызметін басқару құқығы директорлар кеңесі мен жалдамалы менеджментке берілген, нәтижесінде ақпараттың асимметриясы мен агенттік шығындар туындайды[1,7].

Фальсификацияның экономикалық сипатын компанияның басшылығы мен иелері арасындағы агенттік қатынастар теориясымен түсіндіруге болады. Оның айтуынша, тараптар сәйкесінше агент және директор ретінде әрекет етеді. Агент өзінің мүдделеріне

ие және принципалдың мақсаты шартты ынталандырумен шектелген шеңберде, оның сенім білдірушіден оқшаулануына байланысты. Агент пен директордың мүдделері мен мақсаттары алшақтай бастаған жағдай ақпараттың асимметрия теориясымен түсіндіріледі, онда агент пен директор арасындағы компаниядағы нақты жағдай туралы ақпарат асимметриялы түрде бөлінеді. Агент принципалға қарағанда оның алдына қойылған міндеттер мен олардың шарттары мен әрекеттері туралы көбірек ақпаратқа ие.

Осыған байланысты мүдделер қақтығысы менеджмент өндірістік емес мақсаттар үшін қосымша қаражатты қолдана отырып, өндіріс процесінде материалдық тауарларды тұтынуды жасанды түрде арттыра алатындығынан көрінеді, мысалы, қаланың қымбат бөлігінде кеңсені жалға алу, кеңседегі қымбат жағдай және т.б. басқаша айтқанда, менеджменттің мақсаты басқарылатын бизнес көлемін ұлғайту болып табылады, бұл меншік иелерінің байлығының өсуіне емес, жеке тауарлардың максималды санын қамтамасыз етуге әкеледі [2,27].

Басшылыққа тиесілі тауарлардың көлемі бекітілген және ауыспалы екі бөліктен тұратын сыйақы жүйесіне негізделген. Сыйлықақылардың немесе бонустардың мөлшері (ауыспалы құрамдас бөлігі) нақты басқарушының немесе тұтастай басқарушылар командасының қызметінің тиімділік көрсеткіштерімен тікелей тәуелді болады. Менеджерлерді сыйлықақы алуға ынталандыратын мақсатты мәні бар бұл Негізгі көрсеткіштер қаржылық сипатқа ие және қаржылық есептілік көрсеткіштеріне негізделген. Бұл топ-деңгейдегі менеджерлер үшін есептілікте көрсетілген көрсеткіштерді безендіруге жақсы мотивация болуы мүмкін.

Сондай-ақ, агенттік қатынастар теориясы басшылық пен мамандар арасындағы қарым-қатынаста қолданылады және танылады. Бұл бақылау ортасының деңгейі жеткіліксіз болған жағдайда ұйым ішіндегі тіркелгі деректерін бұрмалауда орын алатын Есептіліктің бұрмалануын түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда басшылық өз қызметкерлеріне өз құзыреті шегінде кейбір өкілеттіктерді береді, қызметкерлер тіркелгі деректерін бұрмалаумен бірге өз өкілеттіктерін теріс пайдаланып, тауарларды өз пайдасына қосымша қайта бөлуді жасайды [3,7].

Отандық және шетелдік авторлардың қаржылық есептілігінің бұрмалану табиғаты туралы ғылыми зерттеулер бар.

Н.Р.Вейцманның еңбектерінде бухгалтерлік балансты жабу мәселелері қарастырылған. Ол бәсекелестік артықшылықтар алу мақсатында коммерциялық ақпаратты жасыру мақсатында бухгалтерлік балансты жабу жүргізілген баланстық саясаттың болуын атап өтті. Бухгалтерлік стандарттардың талаптары бұзылмады.

И.Ф.Шер «баланстық шеберлердің құпияларына жарық түсіру қажеттілігі туралы жазды, әрине, әр түрлі себептерге байланысты кәсіпорынның жағдайын, жағдайы мен мүлкін және соңғысының кірістілігін ең жақсы немесе нашар етіп көрсету».

Ресейлік авторлар қаржылық есептіліктің бұрмалануының көлемі мен сипатын әр түрлі қабылдады. Н.С. Аринушкин тек теңгерім мен теңгерім баптарын бағалаудың бұрмалануын бұрмалау деп түсінді.

И.Р.Николаев жалғандықтың мәні активтерді бағалаудың әртүрлі тәсілдерінде жатыр деп санайды.

Р.Вейцман қаржылық есептіліктің бұрмалануының себебі коммерциялық ақпаратты жасыру деп мәлімдеді.

И.Ф.Шер бұрмалау ұйымның жай-күйі мен мүлкін және кірістілігін бұрмалау мақсатында жүреді деп сенді [4,56].

Кесте - 1. Қаржылық есептілігінің бұрмалану туралы ғалымдардың пайымдаулары

№	Ғалымдар	Пайымдаулар
1	Н.С. Аринушкин	тек теңгерім мен теңгерім баптарын бағалаудың бұрмалануын бұрмалау деп түсінді

2	И. Р. Николаев	жалғандықтың мәні активтерді бағалаудың әртүрлі тәсілдерінде жат
3	Р. Вейцман	- қаржылық есептіліктің бұрмалануының себебі коммерциялық ақпаратты жасыру
4	И.Ф. Шер	- бұрмалау ұйымның жай-күйі мен мүлкін және кірістілігін бұрмалау мақсатында жүреді
5	С. Бердығожина	бөтеннің мүлкін жымқыру немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иемдену
6	Манасова С.	- есептілікке қатысты қосымша ақпараттық тәуекелдерді туындатады, капитал нарығының тиімділігін төмендетеді, мемлекеттік бақылау тиімділігін күрделендіріп, қысқарту.

Бүгінгі көзқарас тұрғысынан бұл пікірлерді аңғал деп атауға болады. Енді баланс баптарынан басқа, әртүрлі есеп беру нысандарының баптары: ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп, кірістер мен шығындар туралы есеп, капиталдың өзгеруі туралы есеп бұрмалануы мүмкін. Сондай-ақ, бұрмаланулар қазір экономикалық өмір фактілерінің түсіндірмелерін беретін есеп беру жазбаларымен байланысты.

Нәтижелер мен талқылау. Қаржылық есептілікпен айла-шарғы жасау қаржылық есептілікті қалыптастырудың әртүрлі стандарттары активтер мен міндеттемелерді бағалаудың әртүрлі тәсілдерін нақты белгілейді, сонымен қатар компаниялар өздерінің капиталдандыру көлемін ұлғайту және Компания туралы қосымша ақпаратты көрсету арқылы капитал нарықтарына қол жеткізуді жеңілдету үшін жариялылыққа ұмтылады.

Ағымдағы жағдайға сүйене отырып, келесі қорытынды жасауға болады: біріншіден, қаржылық есептілікті бұрмалау менеджмент пен меншік иелерінің алдында тұрған ауқымды мәселелерді шешудің негізгі әдістерінің бірі болып табылады. Екіншіден, миллиондаған адамдар қаржылық есептіліктің пайдаланушыларына айналууда. Үшіншіден, жалғандықтың өзі күрделі формаларға ие болады. Төртіншіден, басқарушылық жалғандықты арттырумен қатар, басқарылмайтын жалғандықтың да өсуі байқалады, сондықтан қызметкерлер өздерінің көшбасшылығының мінез-құлық моделін көшіреді.

Қазіргі кезде осы мәселе бойынша АҚШ-та үлкен тәжірибе жинақталды, қор нарығының жоғары деңгейі мен дамуына байланысты қаржылық есептіліктің бұрмалануын болдырмау жүйесін әзірлеу объективті түрде жоғары мәнге ие болды. М. Ю. Брюханов өз жұмысында АҚШ-та қаржылық есептілікті бұрмалау ұғымын анықтауға екі қарама-қарсы көзқарас бар екенін айтады[5,41].

Бірінші тәсілдің өкілдеріне қаржылық есептілікті қалыптастыру процесіне және оның сапасын қамтамасыз етуге әсер ететін кәсіби қоғамдық ұйымдар кіреді.

Американдық кәсіби бухгалтерлік қоғамдастық алаяқтықтың осы түрінің өзіндік ерекшеліктерінің болуына сүйене отырып, «қаржылық есептілікті бұрмалау» ұғымын «алаяқтық» заңды терминінен оқшаулауға шешім қабылдады. Көптеген анықтамалардың мағынасы қаржылық есептілікті бұрмалау процесінің өзі негізінде беріледі.

Тәуелсіз сертификатталған бухгалтерлер қауымдастығы (ACFE) қаржылық есептіліктің бұрмалануын шаруашылық қызметтің және/немесе бухгалтерлік есеп деректерінің Елеулі фактілерін қасақана, қасақана бұрмалау немесе жасыру ретінде анықтайды, бұл есепті пайдаланушыны адастырады, ал кейбір жағдайларда қаржылық есептілік негізінде қабылданатын шешімді өзгертуге итермелейді.

Тредуэй комиссиясының демеушілік ұйымдар комитеті (COSO) қаржылық есептіліктің бұрмалануын қаржылық есептілік көрсеткіштерінің Елеулі бұрмалануына әкелетін әдейі немесе кездейсоқ әрекет немесе әрекетсіздік ретінде айқындайды.

Американдық сертификатталған бухгалтерлер институты (AICPA) SAS 99 нұсқауында қаржылық есептіліктің бұрмалануын, ақпаратты ашу бойынша қаржылық есептіліктегі қасақана бұрмаланулар немесе олқылықтар ретінде анықтайды.

АҚШ ішкі аудиторлар институты (IIA) қаржылық есептіліктің бұрмалануын

ұйымның жоғары менеджментінің есептілікті бұрмалауға және мүлікті заңсыз иемденуге қатысы бар деп анықтайды, қазіргі уақытта немесе тек жоспарланған, ал олардың әрекеттері жаңылыстыратын есептілікпен жасырылады [6,87].

Қорытынды. Осы анықтамалардың арқасында қаржылық есептіліктің бұрмалануының ерекшеліктерін окшаулауға болады: біріншіден, жалған қаржылық есептілікті пайдаланушыларға белгілі бір зиян келтіріледі, сондықтан оны жою қажет; екіншіден, бұрмалау-бұл алаяқтықтың бір түрі, сондықтан кейбір адамдардың қасақана алдауын білдіреді, сондықтан бұл адамдарға алдауды анықтауға көмектесу керек; үшіншіден, бұрмалау-бұл көп жағдайда әрекет немесе керісінше әрекетсіздік, оның мақсаты бухгалтерлік стандарттарды ресми түрде сақтау немесе керісінше қаржылық есептілікті дайындауда оларды қолданудан жалтару болып табылады, сондықтан бұл жағдайда мамандарды тартуды ұсынуға болады.

Қаржылық есептілікпен алаяқтықты анықтаудың тағы бір тәсілі процесті емес, сенімді теріс пайдалану негізінде алдау сияқты алаяқтыққа тікелей назар аударады. Егер сіз алдаудың мәнін анықтасаңыз, онда шығын мөлшерін есептеп, жауапкершілікке тартуға болады.

Анықтамаға бұл тәсіл жалғандықтың мақсаттарын түсінуге тырысатын зерттеушілерге тән. Олар есептіліктегі бұрмаланудың көріністерін және олардың макроэкономика мен Микроэкономика көрсеткіштеріне түпкілікті әсерін табуға тырысады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Аверина О.И., Лябушева А.А. Аналитические приемы выявления фальсификаций бухгалтерской (финансовой) отчетности // Инновационная наука. № 5. 2015. С. 21-24.

2. Золотухина Е.А., Чугаева Т.Д. Методы выявления экономических правонарушений в группе взаимосвязанных предприятий. В книге: Социально-экономическая политика России при переходе на инновационный путь развития. Материалы 5-й международной научно-практической конференции. 2013. С. 199-202.

3. Мамулашвили М.З., Турушева М.С. Способы фальсификации записей в бухгалтерском учете и финансовой отчетности и методы их обнаружения // Успехи современной науки и образования. № 7. 2016. С. 38-40.

4. Махмутова Э. М. Искажения в бухгалтерской отчетности, способы их выявления и роль аудита в оценке достоверности бухгалтерской отчетности // Молодой ученый. 2016. №4. С. 446-448.

5. Проблемы искажений бухгалтерской (финансовой) отчетности и пути их выявления // Молодежный научный форум: Общественные и экономические науки: электр. сб. ст. по материалам XXIII студ. междунар. заочной науч.-практ. конф. 2015 № 4 (23)

6. Резниченко С. М., Сафонов И.С. Способы фальсификации учетных записей на бухгалтерских счетах, в балансе и приемы их выявления в процессе бухгалтерской экспертизы // Научный журнал КубГАУ. №104 (10). 2014. С. 17-20.

Аннотация. В современной экономике информация имеет большое значение. Это напрямую влияет на принятие экономических решений. Поэтому для анализа информации необходимо иметь не только отчетные данные компании, но и достоверные данные, которыми необходимо овладеть методами выявления мошенничества в отчетности. Искажение финансовой отчетности-важная и сложная проблема современного бухгалтерского учета. Эта проблема имеет место в странах с развитой рыночной экономикой, имеющих систему общественного контроля за процедурой подготовки финансовой отчетности, и в современных реалиях в стране, где в соответствии с международными стандартами реформируется система бухгалтерского учета и создается общественный надзор. Искажение данных финансовой отчетности создает дополнительный информационный риск (это риск, связанный с принятием экономических решений, основанных на неправильной финансовой отчетности), снижается эффективность рынка капитала, различные сектора экономики становятся непрозрачными. Исходя из этого, актуальной задачей будет предотвращение манипуляций с отчетностью.

Ключевые слова: финансовая отчетность, отчетность, фальсификация, классификация, манипулирование, фальсификация, ошибка

Abstract. In the modern economy, information is of great importance. This directly affects economic decision-making. Therefore, in order to analyze the information, it is necessary to have not only the company's reporting data, but also reliable data that must be mastered by methods of detecting fraud in reporting. Misrepresentation of financial statements is an important and complex problem of modern accounting. This problem occurs in countries with developed market economies that have a system of public control over the procedure for preparing financial statements, and in modern realities in a country where, in accordance with international standards, the accounting system is being reformed and public supervision is being created. Distortion of financial reporting data creates additional information risk (this is the risk associated with making economic decisions based on incorrect financial statements), the efficiency of the capital market decreases, various sectors of the economy become opaque. Based on this, the urgent task will be to prevent manipulations with reporting.

Keywords: financial statements, reporting, falsification, classification, manipulation, falsification, error